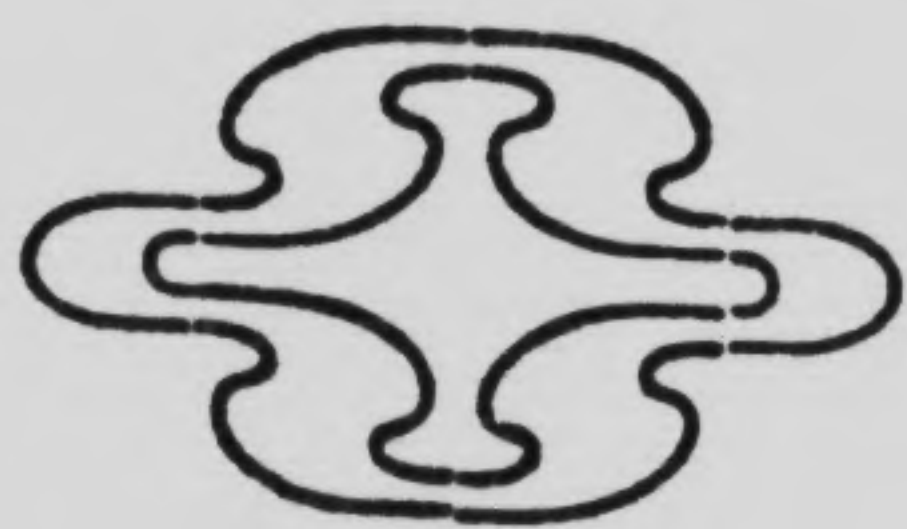

**ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІЯЛІЗМУ
В ГАЛИЧИНІ.**

НАПИСАВ

ВОЛОДИМИР ЛЕВИНСЬКИЙ

НУКРДУР

Торонто, 1918.
Накладом і з друкарні «Робітничого Слова».

HX260

G3

L383

c. 2

1. Українська соціалістична пропаганда в 70 і 80 рр.

Початки українського соціалізму в Галичині датують ся з другої половини 70 рр. минулого століття. Розглядати їх — неможливо, не згадавши бодай загально про тогочасний стан соціалістичного руху в західній Австрії та про те, як до соціалістичного руху ставило ся тоді австрійське правительство.

Розгром старої Австрії на полях під Кенігретом (1866) приніс остаточно ліберальній буржуазії повну перемогу. В 1867 р. появляють ся основні закони австрійської конституції. В тім самім році появил ся теж доволі ліберальний закон про стоваришення і збори. Як з одного боку, завдяки йому робітники мали змогу організуватись, так з другого, він став пізніше просто бичем для молодого робітничого руху, бо давав правительству деякими своїми постановами можливість, шикати усі товариства, о скільки вони були »staatsgefährlich«, то є небезпечними для держави. І дійсно, німецькі і чеські робітники зараз використали новий закон, закладаючи у Відні і Празі свої спілки, скли-

каючи віча, на котрих отверто висловлювали свої домагання, та почали видавати свої газети. В молодім тоді німецьким і чеським робітничім руху йшла боротьба між двома напрямками, між приклонниками Шульце-Деліча, котрий голосив, що самотнім виходом з нужди робітників може бути оццдніість, пильніість і працьовитість — він зазивав проте робітників до самопомочи (Selbsthilfe) через закладанне споживчих і кредитових спілок і приклонниками Ляссаля, котрий знов вказував робітникам на свій залізний закон про платню, на те, що нужда робітників впливає з усього сучасного господарчого устрою, що її можна усунути через захопленне робітниками політичної власти в свої руки. Представниками першого напрямку були серед Німців др. Макс Менгер і урядник Е. Кесслер а серед Чехів—др. Хлеборад; представниками другого напрямку були Г. Обервіндер і А. Шай (Scheu) у Німців а Пек (I. B. Pек) у Чехів. Правительство підпирало спілки Шульце-Деліча. Міщанські партії думали навіть при їх помочи оланувати робітничий рух. Одначе Ляссаліянці здобувають по малу перемогу. Повний крах ідей Шульце-Деліча наступає в році важкого крізісу—1873, коли то многі споживчі і кредитові спілки скрізь поупадали. До упадку ідей Шульце-Деліча причинили ся

немало переслідування правительства, яким підпадали Ляссаліанці. Часи коротко триваючих міністрів Гіскри, Таафе, Гаснера до 1870 р., — прихильне робітникам міністерство Гогенварта-Шефле тривало ледви кілька місяців — а відтак часи міністерства Ауерсперг-Ляссера до 1879 р. і опять Таафе від сього ж року — се часи тяжких переслідувань соціалістичного руху в Австрії. Робітничі спілки як »staatsgefährlich« порозвязувано. Найневинніший рух робітничий остро переслідувано. Спір о тактику супроти правительственних репресій між »поміркованими« (Обервіндер) і »радикалами« (Шай), — останні були під сильним впливом анархізму, — котрий то спір триває аж до 1889 р. (Гайнфельд), що більше ослаблює робітничий рух серед Німців. Чеський знов робітничий рух який з початку йде в хвості міщанських партій, зразу починає йти самостійним клясовим шляхом, коли в початках 70 рр. в боротьбі чеських робітників з чеськими фабрикантами за підвищення платні прийшло до проливу робітничої крові. Не зважаючи на переслідування, чеські робітники оснують в 1878 р. на своїм з'їзді в Празі (в гостиниці св. Маркета) »чесько-славянську соціалдемократичну партію«.

Західноавстрійський соціалістичний рух, що стояв під сильним впливом соціалістич-

ного руху Німеччини й Західної Європи, не мав, здається, значнішого впливу на перші соціалістичні кружки в Галичині. Сі кружки організують ся головню за ініціативою соціалістів-емігрантів з Росії. З іменами двох визначних соціалістичних діячів Драгоманова і Лімановського, звязані є початки соціалістичного руху в Галичині.

В 1876 р. мусів Драгоманів задля своїх поглядів, які тодішньому міністрови освіти Толстому видавались небезпечними для російської держави, покинути київський університет, котрого був професором. Він переслав ся до Женеви, де вже тоді гуртувала ся соціалістична еміграція з Росії. Поклавши за головну ціль свого побуту на еміграції—помагати організованню на українських землях Росії і Австрії політичних кружків, котрі взяли би ся за культурне, політичне й соціяльне визволенне народу—Драгоманів йшов до сеї ціли двома шляхами: 1) через літературну пропаганду західноєвропейських поступових і соціалістичних думок і 2) через свої особисті зносини з видними представниками сучасної української молодіжи. На його думку, як каже він сам в своїй автобіографії, треба було в Австрії взятись за організацію соціалістичної партії з українських робітників і селян в союзі з Поляками і Жидами а в Росії перш усього

добиватись політичної волі. Для ширення соціалістичних ідей починає Драгоманів видавати українські соціалістичні брошури—в р. 1876 виходить брошура С. Подолінського «Про багатство та бідність», в слідуючій йогож брошура «Про хліборобство» — а в 1878 р. закладає Драгоманів поважний соціалістичний неперіодичний журнал «Громаду», та видає її аж до 1883 р. В першій програмовій книжці «Громади» розвинув Драгоманів широко свої суспільно-політичні погляди, котрих характеристику подаємо на іншому місці.

У Відні і у Львові падали думки Драгоманова на добрий ґрунт. Віденська студентська громада, котрої душею був Остап Терлецький почала ними живо перейматись. Особливо активним був сам Терлецький, що зазнайомив ся з Драгомановим ще в 1873 р. Коли в 1875 р. деякі українські соціалісти з Росії задумали видавати у Відні будьто оригінальні, будьто перекладні соціалістичні брошури, Терлецький радо заняв ся їх видавництвом. Під його псевдонімом В. Кістки вийшли в р. 1875—1876 три брошурки: «Парова машина», «Про правду» (перерібка з російської брошури «Хитрая механика») і «Про бідність». Четверту брошуру «Правдиве слово хлібороба до своїх земляків», написану Ф. Вільхівським, сконфіскувала віден-

ська прокураторія а самому Терлецькому вивиточила процес. Був се перший український соціалістичний процес в Австрії, при котрому вправді увільнено обжалованого, але конфіскати з брошури не знято. Брошуру Кістки пропущено у Відні, сконфісковано у Львові а поява їх серед галицького суспільства викликала правдивий переполох.

Франко характеризує 70-ті роки як добу «тяжкого перелому серед галицько-українського суспільства». Репрезентували його дві партії: москофільська або староруська і українофільська або народовська. Ріжниця між обома партіями була та, що москофіли обстоювали одноплемінність українського народу з московським а народовці його окремішність. Перші гравітували до Москви і її порядків та уживали в своїй пресі так званого «язичія» — мішанини української, московської, церковно-славянської і польської мов; другі тужили за Україною, котрої не знали, зітхали за козацькою бувальщиною, козацькими могилами то що, та уживали в своїх виданнях і пресі народної мови. Житєві інтереси одних і других обертали ся довкола мови і обряду. Одні зітхали до православя, другі гльорифікували унію. Інтереси народних мас були для них чужі. Тип так званого «рутенця» панував тоді всевладно в публичнім життю, то є тип людини, що в льяль-

ности і рабстві супроти властей власної тіни бояла ся. В 1875—76 р. сучасні провідники народовської політики К. Сушкевич і В. Барвінський виразно і отверто заявляли, що »в нас соціальної квестії нема«, що »лихо наше — то лїнивство і пяньство хлопа« і т. п.

Немов цілющою водою для молодїжи було тоді слово Драгоманова, яке стало продирати ся до студентської газети »Другъ«, що почала виходити в 1874 р. і була з початку москвофільською. «Листи Українця» (псевдонім Драгоманова) писані ним до »Друга« ще з Київа, робили просто революцію в головах молодїжи. З марта 1876 р. почали їздити через Львів українські соціялісти, котрі перший раз зазнайомлюють львівську молодїж з соціялізмом. Через них і Драгоманова стала вона читати твори Добролюбова, Герцена, Чернишевського, Лянге (Робітнича справа), Ренана і т. п. В другій половині 1876 р. появляє ся у Львові женецька брошура »Про богацтво і бідність« а відтак брошури Кістки. Павлик і Франко стають соціялістами. За один 1876 рік стратили як москвофіли так і народовці усю молодїж. Ставши соціялістами, мусїли Павлик і Франко зїйтись з львівськими робітниками.

Якже представляв ся рух робітничий у Львові перед 1876 р.?

Почини до організації львівських робіт-

ників дали друкарські складачі (зецери), що в 1870 р. заснували своє товариство »Postęp«, а відтак »Ognisko«, коли намісництво в 1873 р. перше товариство розв'язало. Вже з кінцем січня 1870 р. вибухнув страйк друкарських складачів (цінниковий), який тривав 8 днів і скінчився для страйкарів повною перемогою—власники друкарень прийняли цілий цінник, предложенний останніми. Був це перший страйк у Львові і в Галичині. Успіх страйку причинився до того, що складачі почали видавати для оборони своїх інтересів фахово-друкарську газету п. з. »Czciołka«. Одним із редакторів її був Українець Осип Данилюк. Перші зерна соціалізму кинув між львівських робітників Болеслав Лімановський, що емігрував сюди з Росії. В 1871 року виголосив він в салі товариства ремісників »Gwiazda« два відчити про соціалізм п. з. »O sprawie robotniczej«, які в тім же році оголосив друком п. з. »O kwestyi robotniczej«. Лімановський зараз нав'язав зносини з робітниками і студентською молодіжю. За його почином склався гурт робітників з Августом Скерле, Антоном Маньковским і Осипом Данилюком на чолі, який мав вести агітацію у Львові. Рух між складачами відбився користно і на робітниках інших фахів, що стали єднати ся і бороти ся проти визиску своїх підприємців. В р. 1871 вибух страйк

кравців, в 1874 р. пекарів, в 1875 стельмахів. Лімановський не переставав займатися пропагандою соціалізму. В 1875—76 р. видав книжку «*Sociologia Augusta Comte'a*» і твір «*Dwa j komuniści Morus i Campanella*» де містився просторий виклад соціалізму. Тоді вийшла теж польська перерібка Чернишевського «*Что дѣлать*» п. з. «*Ludzie*», dokonana Українцем Павліном Свенціцьким (відомого в українській літературі під псевдонімом Павло Свій). В 1878 р. написав Франко по польськи популярний соціалістичний катехізм, який вийшов безіменно під назвою «*Zasady Socjalizmu, wyłożone w pytaniach i odpowiedziach*».

Ті перші проблески соціалістичного руху з одного боку між львівськими робітниками а з другого між українськими студентами університету, звернули на себе увагу певних кругів. Краківський «*Czas*», орган польських станьчиків вдарив на тривогу, будіючи то вся східна Галичина захоплена соціалістичною пропагандою. Москвофіли знов налякані тим, що молодіж відвернула ся від них, почали робити на неї доноси до поліції.

Незабаром поліція почала арешти.

В маю 1877 р. приїхав до Львова з Женевы польський соціаліст Михайло Котурницький з листами від заграничних соціалістів до різних осіб у Львові, Поляків і Українців. Привіз з собою теж значну скількість соціалі-

лістичної літератури, книжок і часописей—головно в російській мові. Між листами, які віз Котурніцький були теж і листи Драгоманова до Українців (Павлика, Ів. Мандичевського). Цього заарештувала поліція, забрала в нього книжки, листи і папери. Відтак зробила ревізії і арешти у всіх осіб, що згадувались в листах Драгоманова і заграничних революціонерів. Тих трусів у Українців по всіх частях Галичини начислює Франко до 100. Перших заарештовано у Львові Франка і Павлика а у Відни Терлецького, якого в кайданах привезено до Львова. Арештовано тоді теж і Лімановського.

Так відбув ся перший і оден із найбільших соціялістичних процесів в Галичині, в котрім на лаві обжалуваних засіли головно Українці. Головним доказовим матеріялом проти обжалованих були листи Драгоманова а головним злочином їх соціялістичні переконання та недозволені зносини з Драгомановим. Про дивовижність цілої конструкції акту обжалування та повну ігноранцію судових властей в справах соціялізму свідчить отсей головний уступ акту обжалування: “Wiadomą jest rzeczą, że istnieje propaganda w celach socialistycznych, która szerząc zasady swe w szerokich kołach społeczeństwa a nie będąc tolerowaną przez rządy, drogami tajnymi a przede wszystkim przez

zawiazywanie tajnych stowarzyszeń zwolenników dla swych zasad jednać usiłuje. Wedle oznajmienia władz politycznych wedle treści korespondencyi przytrzymanych u osób podejrzanych o krzewienie zasad socialistycznych zajmuje Michał Petrowicz Dragomanow, były profesor uniwersytetu Kijowskiego, obecnie w Genewie przebywający, naczelné stanowisko w zagraniecznem stowarzyszeniu socialistów, którego czynność obejmuje ludność małoruską od Dniepra aż po Karpaty do Węgier; on też jest głównym i jedynym pośrednikiem między ruskimi socialistami w Ukrainie a podobnemi w związku będącymi żywiołami ludności ruskiej w Galicyi". Take винесував акт і то в часі, коли в парламенті Німеччини голосно лунало слово Бебля і Лібкнехта, коли там явно виходили соціалістичні газети, явно закладались соціалістичні спілки, коли навіть в самій Австрії (у Відні і Празі) існували соціалістичні товариства і газети.

На розправі виступили всі обжаловані як соціалісти, розказуючи широко про соціалізм, про котрий судді не мали найменшого розуміння та доказували легальність своїх зносин з Драгомановим. І хоч в усім »доказовім матеріалі« не знайдено ані одного натяку на якийсь тайне соціалістичне товариство, мимо того трибунал узнав обжалова-

них винними і засудив їх на кари до 3 місяців в'язниці.

Трусен, арешти, процес і засуди кинули правдивий пострах на галицьке суспільство як польське так і українське. Коли тільки появились брошури Кістки, москвофільська преса підняла крик про «гнилий західний комунізм і соціалізм». Ще далі пішли народовці. В. Барвінський кинув ся на соціалістичну пропаганду серед українського суспільства, вважаючи її за «шкідливу» між иншим тому, що «індивідуальний характер нашого народу оказуєть ся противним комуністичній і соціалістичній півеляції». А Будеволя (псевдонім Данила Тавячкєвича) в статі п. з. «Прояви соціалістичні між Українцями й їх значіне («Правда», 1877 ст. 173) писав: «...ми на ніяку пропаганду соціалізму з інтензивного інтересу нашої народности, іменно задля самих найкардинальнійшій ідей, які ми у самі засновини нашого, надійсь, величнього прогресу народнього вложити мусимо, пристати не можемо. Не ті ми люде га-й не є той ми народ!» Він доказував, що «українські соціалісти єсть причени до соціалістів московських, понхнуті туди російським правлінням» і що «російське правління єсть один-однісенкий мотор соціалістичного руху між українською молодіжю!»

Кодляк Франко, Павлик, Терещцький

вийшли з в'язниці, українське суспільство просто вислімінувало їх з поміж себе. »Найгірше боліло нас те, каже сам Франко в своїй розвідці про Терлецького, що вся українська суспільність з виємком купки молодіжи уникала нас як зачумлених. Ми опинилися в положеню банітів викинутих із суспільности«.

А одначе сей перший український соціалістичний процес*) у Львові як і дальші соціалістичні процеси‡) викликали просто про-

*) В 1878 і 79 р. наступили арешти мужиків з Москалівки, Монастириск та загалом в Косівщині і Коломиїщині за соціалістичну агітацію, зглядно принадлежність до тайного товариства. Між семи мужиками вів пропаганду Павлик а відтак його сестри. В акті обжалування проти Анни Павлик каже ся, що вона ширила між народом "Громадський Друг", "Дзвін", "Молот" та відецькі і женецькі соціалістичні брошури. Анну Павлик на суді увільнено, шури. Анну Павлик на суді увільнено.

‡) Процес Людвіка Вариньского і 36 товаришів (так зв. "великий краківський процес") в 1880 р., процес Балїцкого і тов. у Львові 1882 р. в тім самім році процес Козакевича і тов. (так зв. "процес 26"), станіславівський процес Щасного Дашиньского і тов., львівський Вислоуха і тов. 1889 р., Гната Дашиньского і тов. 1889 р., Брайтера, Дашиньского і тов. в тім самім році, Клушиньского і тов. в 1892 р. другий станіславівський процес (Шеве і тов.) з р. 1894. Всі ті процеси були ведені під закидом о принадлежність обжалуванних до тайних товариств.

тивний наслідок, як се бажалось краєвому урядови. Ані преса, ані устна пропаганда не зробили справі соціалізму такої прислуги, як саме сі процеси. Молодїж з запалом кидає ся до соціалістичної літератури. Серед львівських робітників ширить ся соціалістична думка. Осип Данилюк починає в 1878 р. видавати робітницьку газету »Ргаса«, редаговану в наскрізь соціалістичнім дусі. Франко і Павлик стали її співробітниками, поміщуючи в ній українські популярні статі, закликаючи робітників до солідарности й організації. »Ргас-ою« зацікавив ся теж Драгоманів.

В тім самім році Павлик разом з Франком за матеріальною підмогою Драгоманова починає видавати у Львові соціалістичний журнал »Громадський Друг«, а коли прокураторія оба його випуски сконфіскувала, видає далі його збірками під назвами »Дзвін« і »Молот«, які теж підпали конфіскації. В останній збірці напечатано переклад Шефле »Суть соціалізму«, Лянге »Робітницьке питанє«, Лімановського »Морелі, Руссо і Маблі як соціалістичні письменники«.

Для ведення плянної роботи соціалістичної поки що у Львові, завязує ся в 1878 р. за почином Лімановського, котрому поліція наказала опустити Галичину, робітни-

чий комітет, в склад котрого входили Маньковський, Ожаровський, Данилюк, Павлик, Франко і інші.

Робітники львівські почали виступати на вічах, на котрих проголошували свої домагання. Перше таке віче відбуло ся в Кривчицькій лісі, де ухвалено заложити робітничу партію. Поет Червінський переробляє під той час марсельєзу французьких робітників "Le drapeau rouge" на "Czerwony sztandar", якої різкі та зрозумілі поклики до класової боротьби немало причинювали ся до оживлювання руху. Пісня стала незвичайно популярною серед львівського робітництва.

В р. 1880 видає названий комітет брошуру п. з. "Czego chcą socjaliści?" i "Program socialistów polskich i rusińskich we wschodniej Galicyi" *). Одним з редакторів сеї програми був Франко. З певного огляду заслугує вона на близшу нашу увагу. Виписуючи загально економічно-політичні постуляти робітників, вона так розв'язує питанне організаційне партії в заселеній трьома націями

*) Програма ся була видрукована спершу під назвою "Program socyalistów polskich wschodniej Galicyi". Автором зміни після Драгоманова був Лімановський. А коли автори програми запротестували проти зміни, наліплено тоді на видруковану програму новий заголовок: "Program socyalistów galicyjskich".

східній Галичині.

»В нашій країні читаємо в ній — де на одній території живуть побіч себе люди, а навіть громади різних народностей, не вільно соціялістам одної народности вважати себе представителями цілої території, тільки треба радше стреміти до федеративної спілки, в яку входили би групи соціялістів усіх народностей, але кожда в своїм крузі заховуючи повну автономію і свободу акції. Таку власне федерацію творять соціялісти східної Галичини. Організуючи пролетаріят польський, український і жидівський, що заселює сей край, стремимо до витворення сильної робітничої партії, яка на території, занятій тим пролетаріятом працювала би в дусі загальних соціялістичних принципів, тільки узгоджуючи місцеві умови. Кожда національна група, що входить в склад тої федерації, матиме повну автономію у своїх внутрішніх справах і свободу єднати ся зі спорідненими групами, які існують де-інде. І так Поляки-соціялісти, що входять у склад нашої федерації, працюватимуть спільно з Українцями в Галичині, а рівночасно можуть приєднати ся як незалежна польська група до діяльності пр. групи варшавської, краківської, женеvської і т. д. Українці знов, крім солідарної з Поляками акції в Галичині, можуть самотійно приєднати ся до українських груп, групи

»Громади і т. д. А в самім краю, там, де народ чисто польський, працю обіймуть Поляки, де чисто український—Українці, а в мішаних громадах пропаганда відбувається спільними силами».

Програма висказувала ся в дусі свободи й рівноправності всіх народів, вона зазначувала теж, що »польсько-українська робітничка партія« не може мати нічого спільного з іншою партією, яка стремить до відбудованя Польщі в історичних межах.

Як бачимо, в основу програми польських і українських соціалістів у східній Галичині, оскільки йдеться о питанне організації партії і національне взагалі, ввійшли подекуди засадничі думки Драгоманова, які він перший повно і обширно розвинув в програмі »Громади«.

Програма ся одначе не мала практичного значіння. По появі своїй знайшла противників серед самих польських соціалістів і тих саме, що оставали тоді під ідейним впливом Болеслава Лімановського. Той сам соціалістичний рух у Львові починає слабнути. Доперва при кінці 80 р.р. оживляється він на ново, кристалізується в сталих організаційних формах. З ідейного ферменту, що знаходив свій вираз в соціалістичних кружках 70 і 80 років, вийшла з одного боку »галицька соціалдемократична партія«, а з другого

«українська радикальна партія».

Остап Терлецький, Михайло Павлик і Іван Франко в історії цього ферменту відіграють головну роль. Се перші піоніри українського соціалістичного руху. Але їх праці не можна би собі просто подумати без Драгоманова, якого заслуги для українського соціалізму—першорядні. З огляду на їх, як не менш з огляду на ту роль, яку прийшлося йому відіграти в історії українського національного відродження взагалі, ми повинні трохи ближше спинити ся на сій постаті.

II. МИХАЙЛО ДРАГОМАНІВ.

Нас інтересує Драгоманів як політичний мислитель та як громадський діяч. Тому подаючи характеристику його суспільно-політичного світогляду, нам приходить ся рівночасно визначити те місце, яке він заняв в історії відродження українського народу, а спеціально в історії розвитку української політичної думки.

По своїм переконанням Драгоманів був соціалістом. «Я завше був соціалістом, ще в гімназії, де мені дали прочитати Роберта Овена та Сен Сімона» — каже він сам про себе в своїм листі до Києя з 1887 р. Ідеї Кирило-Методієвського брацтва мали на нього глибокий вплив, а так само і писання Герцена та Чернишевського. Від 1870 р. остає, як сам заявляє в однім із своїх листів, під безпосереднім впливом Європи. Одначе не присвоїв собі живцем ані одної соціально-політичної теорії, ні доктрини. Незвичайний критицизм, з яким він ставив ся до всякої теорії, був сьому до певної міри на перешкоді. Оригінальної соціально-політичної теорії не дав, — він проте брав з чужих по-

глядів тільки те, що видавалось йому найвідповіднішим і найрозумнішим. Соціально-політичний світогляд Драгоманова ціхує еклектизм.

Його соціалістичний ідеал — се ідеал Прудона: федерація вільних спілок вільних людей. Повну волю людини і громади клав в основу ідеальної організації будучого суспільства. Тут був Драгоманів подекуди анархістом. Одначе з анархізмом взагалі, в його сучасному розумінню, не мав нічого спільного. До Бакуніна, Моста, Крапоткіна ставив ся цілком негативно. Відкидав зовсім їх аполітизм, їх науку про державу, їх погляди про те, як дійти до здійснення соціалістичного ідеалу. Анархізм тих людей, з котрого він собі просто кпив, а також і марксизм, котрий видвав ся йому надто доктринерським (Драгоманів називав його «німецькою метафізикою»), не підходили до його тверезої, холодної, скептичної натури. «Рух усе, ціль ніщо» — отся формула Бернштайна найбільше відповідала натурі Драгоманова. Здійснення соціалістичного ідеалу може після нього наступити не шляхом революції, а еволюції, через реформи, при звійній поступенности і при високім культурнім розвитку мас. Не вірив в оружні зриви, повстання й революції, як в способи, якими можна повалити сучасний лад, хоч не обез-

цінював їх. »Повстання можуть починати будити громадський розум, можуть кінчати старі порядки, котрі вже підкопані з усіх боків іншими способами а зробити нові порядки, та ще й громадські й господарські, саме повстання не може«. Як еволюціоніст відкидав рішучо терор. Своїми поглядами, в котрих був незвичайно консеквентний, він найбільше наближався до нинішнього бернштаїнізму. Добачуючи силу зросту нових суспільних порядків »в зрості малих і великих товариств між людьми, в зміні звичаїв і думок людських по всім громадам кожної країни« — Драгоманів не доцінював як слід економічних факторів в розвитку—суспільства. Був ідеалістом. Ігнорував максимальні постуляти, а клав головну вагу на мінімальні, то є на такі домагання, які в найблизнім і найкоротнім часі можна досягнути. Узнавав при тім вповні компроміс з не-соціалістичними партіями, але компроміс, як сам каже, кількостний, а не якостний, що не дозволяв робити ніяких концесій із принципу. На тім пункті був Драгоманів як людина, що понад усе ставила громадську характерність, безоглядним. »Хай ми будемо вічно проклятими, а ми принципами гратись не станемо« — говорив сам про себе.

Дехто закидає Драгоманову хлономанство, яке любов до мужика і його інтересів

підносить до фетішізму. На нашу думку, закид сей є неоправданий і безосновний. Він не міг замикати очей на той факт, що як українська так і московська нація—се хлопські нації. Вплив російського народництва на Драгоманова знаходив свій вираз в тому, що в селянстві добачував він одну клясу, що ся верства суспільна ідентифікувалась у нього з »народом«, під котрим розумів »усіх робітних«. Рахуючись з сим фактом як політик і як діяч, він одначе ніколи не робив собі з мужика фетіша. Навпаки, хлопоманство у деяких діячів української радикальної партії, як се далі побачимо, він гостро осуджував.

Драгоманів—еволюційний соціаліст, сими двома словами найкраще й найвідповіднійше можна його схарактеризувати як політичного мислителя та громадського діяча.

Науковий соціалізм Маркса й Енгельса він не потрафив зрозуміти. Не присвоїв собі теж діалектичного методу наукового дослідю. Дрібноміщанський соціалізм Прудона полишив на його світогляді глибокі сліди. Тимто на Заході Європи він більше симпатизував з міщанськими радикальними партіями і дрібноміщанським соціалізмом, як з соціалдемократією, у котрої добачував максималізм і яacobінізм.

Отверту публичну діяльність починає з

роком 1876, коли то усунений російськими властями з катедри історії на київському університеті, покинув Росію раз на завше та ви-емігрував до Женеви, аби відси працювати в користь рідної країни.

Були се тяжкі, скрутні часи. В Росії лютилась всевладно реакція. А проскрипція українського слова указом російського уряду з 1876 р. викликала серед Українців правдивий переполох та придусила українство на довгі часи. В Галичині знов—як каже Франко—були се часи »тяжкого перелому«, коли здавалось, що тип »рутенця« возьме гору та запанує серед українського суспільства.

В сі тяжкі часи, в сю «глупу ніч» на Україні виступив Драгоманів.

В неоцінену заслугу треба йому покласти, що він вже з кінцем 70 рр. а особливо з початком 80 рр. минулого століття, коли російські революційні групи оставали переважно під впливом Бакуніна, що в той час Драгоманів перший енергічно виступив проти террору й бакунізму та сміло й отверто підніс клич політичної боротьби в Росії.

До того висновку прийшла накінець практичним способом і »Народна Воля«, що через Желябова запропонувала навіть Драгоманову бути літературним виразником партії за границею. Одначе Драгоманів відказав ся від прийняття пропозиції народо-

вольців, бо ділили його від них засадничі думки і відмінні погляди на терор, який він як оружје обосічне і безуспішне для зміни порядків в Росії, рішучо відкидав.

Не терор а широка пропаганда політичних свобод і сама політична боротьба мусить принести волю в Росії! Погляди свої широко розвивав спеціально в газеті «Вольное Слово», основаній в 1881 р., якої був головним редактором. Погляди сі почали загально прийматись, особливо серед соціалдемократів, котрі (Плеханов і тов.) почали в своїх виданнях, як каже сам Драгоманів, «половину його аргументів слово в слово повторювати». Та в питанню, ким має бути завойована політична воля в Росії, кому приналежить ініціатива за для її здобуття, виявивсь весь утопізм Драгоманова. Він, подібно як і усї сучасні йому російські ліберали, думав ініціативу народу замінити ініціативою революційної інтелігенції, прикладаючи велику вагу до «земств», інституцій, що в історії російського лібералізму відіграли значну ролю. Утопійність думок Драгоманова як і російських лібералів виказували з добрим успіхом російські марксісти, що групувались тоді в організації «Освобождение Труда». Історія признала останім рацію. Повне банкруцтво «революційного духа» російської ліберальної інтелігенції мо-

жемо нині тільки сконстатувати.

Драгоманова вважають за одного із перших конституціоналістів в Росії та «творця російської конституційної теорії». «Він перший блискучо і докладно вияснив російському суспільству зміст і значіння конституційного ладу, особливо ж прав особи та принципів самоуправи» — каже про нього в «Освобожденію» (№ 72) бувший марксіст Петро Струве. В 1884 р. видає Драгоманів брошуру «Вільна Спілька—Вольный Союзъ», в котрій подає проєкт російської ідеальної конституції. В проєкті своїм і як ворог всякого централізму і як федераліст виступає за децентралізацією Росії, за перебудовою її на засаді федералістичного принципу, основаного на признанню широкої автономії територіальним одиницям з їх місцевими і областними органами самоуправи.

Далеко більші заслуги Драгоманова як громадського діяча для його властивої батьківщини, для України і її народу. Усе його життя було нічим іншим, як тільки одною, великою, безпереривною службою України.

В найбільшу заслугу треба поставити Драгоманову те, що він українське питання, справу життя й будучности українського народу визволив з пересудів етнографії та пут назадництва а поставив з одного боку на

політичний ґрунт а з другого, зв'язав її з **всесвітнім поступом і демократією**. Заслуга ся, яку треба так цінити як **огнисте слово Шевченка** а з якої нині переважно не здають собі справи, відносить ся в рівній мірі як до австрійської так і до російської України.

Ми згадували про сей переполох, який запанував на Україні після виходу *legis Jusephoviciae* в 1876 р. Ніхто инший, тільки Драгоманів виніс справу указу і справу українську перед суд Європи і цивілізації. А зробив се той сам Драгоманів, до котрого сучасні українофіли відносили ся вороже, котрого вважали просто шкідником української справи.*)

Мало того. Сучасні українські діячі наполохані указом завернули зі шляху ідей та традицій Кирило Методієвського брацтва, виреклись завітів політичної поезії Шевченка а пішли на шлях »примиренія украинства съ правительствомъ«, як про се писав Костомаров Драгоманову в 1876 р.

*) Вороже се їх становище до нього виявилось ще в 1861 р. підчас похоронів Шевченка. Коли Драгоманів пішов за домовиною поета до церкви, приступив до нього—як пише Драгоманів : своїх споминах п'яленький землячок з словами: "Ти чого тут? — тут тобі не місце!" Після сього інциденту в поході на цвинтар, виголосив Драгоманів над домовиною Шевченка одну з найкращих і найсильніших промов.

В добре відомій кожному Українцеві газеті «Новое Время» містить згадуваний нами Костомаров статтю п. з. «Полякамъ Миротворцамъ», де з заміром примирить правительство з Україною, виступив проти Поляків та їх еманципаційних змагань, станувши на ґрунті московської державної ідеї. За ним пішов Антонович, Житецький і майже всі сучасні так звані «українофіли». Мордовцев писав згодом в одній з петербурзьких газет, що український рух не має політичних цілей а тільки просвітні і моральні. А Житецький подав навіть записку міністрови Лоріс—Мелікову про українофільство, в котрій доказував про користність сього руху для російського уряду, бо він відводить молодіж «від соціалізму й політики».

Драгоманів виступає тоді з вольним українським словом на вільній швайцарській землі. Випускає в світ женеvські публікації, в котрих ясно й сміло обґрунтовує українську програму.

Доказуючи фантастичність, нециристь і реакційність заходів своїх земляків в їх заходах «примиренія» українства з правительством, доказуючи далі повну абсурдність погляду, буцім то культуру можна відділити від політики і буцім то можна робити культуру без політики, він ставить українство на політичний ґрунт, доказує конечність української полі-

тичної боротьби, кидає клич політичної волі українському народу. Український рух після нього може і мусять вибороти собі признание й права в першій мірі політичною працею, котра є рівночасно й культурною. Український рух не може бути неполітичним. Клич політичної волі українського народу знайшов в Драгоманові після Шевченка найенергічнішого а при тім найкращого свого речника. Тільки Драгоманів, як політик тверезий і практичний підходив до нього з реального боку.

»Державне право по собі не погана річ, все діло в тому, як його ставити«. Він був прихильником політичної самостійності українського народу, але був рішучим противником цього клича в тій формі, в якій виставляли його «українофіли».

»В Польщі відрубність національна й право на автономію чує ся не в учених кабінетах а всюди в життю і маніфестує ся всякими способами серед польських мужиків як і серед панів і літераторів« пише Драгоманів в «Чудацьких думках». На Україні не те. Для політики державного відриву (сепаратизму) України від Росії він не бачив ніде сили, ні ґрунту. А в політиці, чи краще в неполітичній і аполітичній роботі сепаратистично настроєних українських діячів, Драгоманів бачив просто неґацію самої ідеї

про політичну самостійність українського народу. »Щож то воно за ідея—нише він в згадуваних »Чудацьких думках«, що не знайшла собі за 20—30 років ні одної людини, котра б без маски, сміло проговорила її, котра б не віддала за ту ідею не то жите, а навіть частини свого спокою, кар'єри і т. п.? Очевидно, що таку ідею треба вважати за практично неіснуючу, за *quantite negligible*«. І коли так писав Драгоманів про справу »українського сепаратизму«, знайшлися люди, що в »Правді« Барвінського не завагались зробити з нього »донощиком московському урядови«, коли він заговорив про сей »сепаратизм«. Чи ж міг хто крапце закнати собі з »сепаратизму«, як закнати собі з нього самі українські діячі?

Драгоманів ставив проте справу політичної самостійности українського народу на реальний ґрунт. Коли українські вчені бавились фільольогічною дискусією — очевидно веденою в московській мові! — на тему, чи наша мова самостійна від московської і польської, Драгоманів рішав спір практично: »зробіть українську мову органом європейської культури, щоб чоловік, котрий рветься до сеї культури, міг задовольняти свою жагу на тій мові!«.

Так ставився Драгоманів до української мови а коли він радив своїм землякам вчити

ся і російської, то тільки тому, що через неї міг мати Українець, що й не знає ні одної із західноєвропейських мов, доступ, до європейської літератури, науки, культури.

Коли далі українські діячі на Україні, що вели політику »примиренія« з російським правительством, спорили, чи самостійний народ Українці?—Драгоманів уважав сю справу академічною квестією і рішав її теж практично: що нам робити політичного, щоб наш народ підняв ся політично і соціально?

Виставляючи клич оборони української національності і її вольностей та збудження потреби єдності національної, Драгоманів перший висловив як рішучий панукраїнець — він добачував найуспішнішу реалізацію ідеї політичної самостійності українського народу в політиці федералізму.

Правда, погляди Драгоманова на національне питання і українське спеціально, вимагають нині ревізії. Нині в великій мірі являють ся вони застарілими. Йому далеко було до того розуміння національного питання, яке надали йому у перше австрійські марксісти (Реннер і Бауер) і яке нині є найбільш поширеним. У Драгоманова грала більшу роль існуюча рама державна, підрядну подекуди нація. Конкретно, він як Українець був російським державником. В своїм проєкті ідеальної російської конституції він кла-

де основу перебудови Росії автономію області, території а не нації, хоч австрійська дійсність могла його вже тоді досить поучити, на скільки такий принцип розв'язує національне питання. Одначе треба пам'ятати, що в часи Драгоманова і в Росії і в західній Європі національне питання взагалі ігноровано. Дійсність робила своє. Під кінець свого життя Драгоманів значно змодифікував свої погляди на національну справу.

Остаєть ся нам ще коротко сказати, чим є Драгоманів для австрійської України.

Вже в попереднім розділі ми могли пізнати, як важну роль прийшлося йому відіграти в формованю української політичної думки в Галичині. Тільки через порівнянне нинішнього стану галицько-українського суспільства зі станом його в 70 рр., можемо належно оцінити ту роль, яку в його розвитку відіграв Драгоманів. Коли українство в Галичині виросло нині в поважну політичну силу, — а се могло наступити тільки з пробудженням мас народу, коли воно виглядає нині хоч трохи, що так скажемо, по європейськи, то тут в першій мірі заслуга Драгоманова як того, що перший почав вчити Галичан політики, що перший кинув в атмосферу «рутенщини», вирослої в традиціях рабства і політичного бездумства кличі європейської демократії. Політика кожної демо-

кратії — се політика оперта на людських масах. Отсю а не иншу політику вказував Драгоманів українському суспільству в Галичині. І тому закликав він все живе серед сього суспільства, «будити маси народу». Йому і як соціалістови і як демократови була осоружна »політика поклонів, крутійства, понівсько-адвокацької еквилібристики«, коротко, вся отся »неполітична політика«, яку проводили в життю українські народовці і які власне через сю політику так само були чужі народним масам, як і москвофіли, що в 70 рр були другою найсильнішою партією в Галичині. »Йдіть в народ — кликав Драгоманів — закладайте товариства, читальні, склепи, скликайте віча — то потім явитесь і в офіційних інституціях парламентських як сила а не як лякеї і жебраки, явите ся масою а не одиницями!« Отсі слова, які товк Драгоманів українським політикам, варто тут навести, аби бачити, які перли практики європейської демократії сипав Драгоманів між стадо народовецьке »рутенців« в глухій галицькій куті, тоді коли його провідники в роді К. Сушкевича висловлювались про мужиків: »як хлопови дати землі, то він ляже під грушою і не буде нічого робити«.

Через довгі роки приходило ся Драгоманову вести завзяту й безпощадну боротьбу з політичним обскурантизмом і сервіліз-

мом галицького народоинства а тим самим підготовлювати ґрунт для нової організації політичної, що виступила на поле публичної діяльності в 1890 р. під назвою «української радикальної партії» а про яку прийдесть ся нам далі говорити. Була се перша українська організація політична в Галичині, що вийшовши із соціалістичних кружків 70 і 80-ти рр., почала за зазивом Драгоманова будити народні маси, їх освідомлювати і організувати.

Драгоманів виступив на галицькім ґрунті як соціаліст. Як такому, прийшло ся йому боротись не тільки з українським націоналізмом, «з пазадниками, котрі в барві національній хотіли вести українську суспільність до застарілих і шкідливих суспільних і освітніх думок», але також із фальшивим інтернаціоналізмом, з «панередниками, котрі не розуміли ваги національностей».

Як син поневоленої нації, він був гарячим оборонцем усіх плебейських, недержавних націй. Він доказував, що кожда нація має право на своїй етнографічній території на свій повний розвиток. Багато було тоді людей серед російських соціалістів, що в імя кепсько понятого імі інтернаціоналізму, ігнорували національність, кажучи, що національності стоять тільки на перешкодї до осягнення остаточної мети соціалізму. Во-

ни проте неприхильно ставились до української мови, кажучи, що ліпше буде, як вона вимре. Драгоманів доказував зовсім слушно, що ці погляди не мають нічого спільного ні з соціалізмом, ні з інтернаціоналізмом. В своїй знаменитій книжці «Историческая Польша и великорусская демократія» він показує з одного боку, що противники українства, котрі послугують ся інтернаціоналізмом, зовсім не інтернаціоналісти а націоналісти і державники, а з другого боку виступає проти всяких історичних пересудів та державно-централістичних змагань революційних і соціалістичних партій і груп, як російських так і польських супроти українського народу і України. Такі думки проповідував Драгоманів, котрий узнавав національність о стільки о скільки є вона певною формою солідарности між людьми, що вважав мову тільки як засіб, через який люди можуть порозумівати ся. Всесторонній поступ людини, політичний, соціальний і культурний, всесвітнє братство народів — були його ідеалом.

Тут Драгоманів був в найкращім розумінню слова інтернаціоналістом. Не зважаючи на се, а може власне для сього, був він предметом загальних нападів з боку українських націоналістів, та польських і російських соціалістів. В очах перших був він «ворогом власного народу», в очах других «націоналі-

стом». Нині можемо найкраще оцінити вар-
тість сих закидів і нападів.

аін-
она
дно,
о ні
В
оль-
азує
ства,
зо-
дер-
оти
вно-
і со-
к так
ду і
аго-
тіль-
ідар-
льки
рузу-
, по-
вітне

зумі-
аючи
пред-
ських
х со-
рогом
оналі-

III. УКРАЇНСЬКЕ СОЦІАЛІСТИЧНЕ НАРОДНИЦТВО.

Соціалістичний рух 70 і 80 рр. в Галичині, що мав виключно характер кружковий і напів конспіративний, тільки під кінець 80 рр. переходить в нову стадію свого розвитку. З дрібних кружків переходить в сталі форми політичної організації, з конспірації виступає на ширше поле публічної пропаганди й агітації.

Маємо на думці постане двох соціалістичних партій: галицької соціалдемократичної і української радикальної. Нашу увагу займе перш за все ся остання.

Що спричинило заснування української радикальної партії?

Політична атмосфера серед українського суспільства була певносимма. Політика москвофілів полягала на марінованю «історических начал» та була на скрізь реакційною. Політика знов надорівців полягала на ідеалізованю «народних святощів», була мертвою, неполітичною і не демократичною, бо не виходила далі поза свій тісний і формальний націоналізм, не опирала ся на на-

родних масах, вороже відносила ся до поступових політичних класів демократії.

Для боротьби з народовцями і їх політичною основою в 1890 р. Павлик з Франком за підмогою закордонних Українців «Народ», що гуртує довкола себе найпоступовіші інтелігентні одиниці та здобуває собі відразу вплив на селянство. Коли-ж частина народовців з О. Барвінським на чолі почала наближуватись до польської шляхти і австрійського правительства — се дало безпосередній товчок до виступу людей, що гуртували ся довкола «Народу», як нової української політичної організації, під назвою «української радикальної партії».

На довірочних зборах, що відбули ся дня 4 і 5 жовтня 1890 р. прийнято програму партії, яку оголошено в 20 ч. «Народа», з підписами д-ра Северина Даниловича, Мих. Павлика, Івана Франка, Євгена Левицького і д-ра Романа Ярославича, як основателів партії.

Ідеологію нової партії найкраще можна характеризувати як **соціалістично-народницьку**. Вона мала реальне оправданне і реальний зміст в соціальній структурі українського народу та в тих об'єктивних умовах, серед яких вона виступила і при яких приходилось їй працювати. Міста в східній Галичині були переважно польські. Там губились просто

більші і менші оази українського робітництва, підупалого міщанства та нечисельної інтелігенції. Села були наскрізь українські. Там береглась українська національність. На село, між селянські маси, »в народ«—туди зверталась нова партія з своїми кличами й агітацією. Селянство, а становило воно дійсно »народ«—було тою клясою, на котрій партія мусіла оперти свою політику. Воно, соціально не розвинене, економічно зруйноване, нидіюче в темноті і анальфабетизмі—було податне для соціалістичної агітації. Клич »землі, пасовиск і лісів!« знаходив серед нього природний відгомін. Соціалістичне народництво радикальної партії мало за собою ґрунт.

Основателі радикальної партії, між котрими були й люди обізнані з творами Маркса прийняли в програму партії а власне в її максімальну частину соціалізм. »В справах суспільно-економічних — читаємо в ній — змагає партія до переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму, то є, хоче колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних«.

В мінімальній частині, програма, маючи на увазі інтереси праці взагалі та інтереси трудового селянства спеціально, виставляє цілий ряд аграрних реформ, що по думці авторів програми, мали »запобігти скорій

пролетаризації села».

Се власне і характеризує програму радикальної партії як **народницьку**.

Марксіст завжди виходить зід того, що є, він покликуєть ся на наукове пізнання фактичних тенденцій розвитку капіталістичного суспільства. Він каже: коли могутній віз капіталізму вступив хочби своїми передніми колесами в дану країну, так ніщо не в силі задержати його походу і ні що не може усунути тих наслідків, які він за собою несе. Роскіл села на дві кляси, на тих, що мають землю і живють з визиску і на тих, що продають свою працю як товар, стає **необхідністю**, що виникає із нової організації нашого громадського устрою. Ніякі отже домагання не в силі запобігти пролетаризації села. Так розуміє марксіст. Марксіст є **реалістом**.

Інакше аргументує народник. Він корінь соціального лиха добачує не в причині а в наслідках його. Таким чином причину його добачує він не в самому капіталізмі а в «людях», малоземеллю і безземеллю, еміграції, податках, і в усіх інших негативних наслідках капіталізму. Народник проте не йде далі паліятивів і думає, що ними можна запобігти тому, чому власне не можна запобігти. Він свято обурюєть ся на марксіста, закидаючи йому, що той «змагає» до «обезземелення селян». Народник є **роман-**

ТИКОМ.

Програмі радикальної партії можна-би зробити цілий ряд інших поважних закидів, в першій-мірі літературність її. Програма зазначувала, що в культурних справах партія стоїть на ґрунті позитивної науки, в справах віри за раціоналізм а... в штуці за реалізм. Тут очевидно автори програми були подекуди під впливом Драгоманова, котрий одначе був рішучим притивником виставлювання політичною партією постулатів літературного характеру. Одно треба одначе з цілим натиском признати: се була перша програма, що поставила собі за мету **політичне освідомленне широких селянських мас українського народу в Галичині.**

І нікому більше, як тільки Драгоманову і впливам західно-європейського соціалізму треба се покласти в заслугу. На справу політичного освідомлення селян в Галичині, Драгоманів звернув першій увагу та за сього підготовлював через цілий ряд років людей. Українські соціалісти-народники перші поставили сю справу на реальній ґрунт і перші почали політично селян освідомлювати через літературу і усну агітацію, через закладання товариств, уряджування віч і зборів і т. п.

Радикальна партія взяла теж перша в свою програму, йдучи за європейською со-

ція демократією, крім домагання свободи особи, друку, коаліції, політичних свобод і прав для народу, постуляг загального голосування до парламенту і репрезентанційних тіл.

До повстання нової політичної організації, її програми і праці віднеслись українські народовці вороже.

»Дѣло«, тодішній головний орган народовців з усею силою вдарило на нову партію таї висміяло її соціалізм, питаючи з наляканими очима: деж нашому мужикові до соціалізму? Але на напади »Дѣла« і українських народовців спокійно відповідав »Народ«, котрий став органом радикальної партії, що »повний і консеквентний демократизм без соціалізму є неможливий«. А на запит »Дѣла«, чому русько-українські радикали пішли за програмою соціалістів, той сам »Народ« відповідав: »А чому-ж по наших селах чим раз більше творить ся пролетаріату?«

Мало того. Українські народовці віднеслись до заходів радикальної партії задля політичного освідчення селян не тільки байдуже, але й вороже, вважаючи ці заходи роботою »дуже шкідливою, деструктивною«. Мовляв: »де-ж нашому хлопови до політики? Як реакційною партією були народовці, відко найбільше з того, як вони

ставились до справи загального голосування до парламенту. Коли міністерство Таафе під напором демонстрацій робітників у Відні внесло дня 10 жовтня 1893 р. проект виборчої реформи до парламенту на підставі загального голосування, орган народовців «Дѣло» виступив з найбільшою рішучістю проти загального виборчого права взагалі.

Важною теж заслугою радикальної партії є те, що вона перша виступила не тільки проти клерикалізму, але за **ляізацією української політики**, за її свіцкістю.

Вся дотеперішня політика галицьких Українців як народовців так і москвофілів була не тільки по духу своему наскрізь клерикальною, але йшла в цілості в хвості церкви і церковних достойників. Галицький митрополит, «князь Руси» зі своїми єпископами і попами — се, по найщиршому переконанню кожного народовця, природний батько і провідник народу. Інтереси політики мірялись інтересами церкви й попівства і були їм підпорядковувані. Були то часи на галицькій Україні, коли Качали, Пелеші й Сембратовичі як провідники народу, потрапили «святую унію» піднести до значіння національного ідеалу.

Радикальна партія виповіла безпощадну боротьбу галицько-українському кле-

рикалізмів, виступила за лібералізацію української політики, виступила накінець проти здиригства пошів доконуваного ними на селянах за всякі церковні треби й обходи. Тут безперечно одна з заслуг партії. Не диво про те, що українські клерикали й попи кидались на радикалів з найбільшою лютістю.

Одна з найбільших одначе заслуг української радикальної партії — це виступ проти так зв. «нової ери».

Жерело її повстання — політичний консерватизм галицьких народовців та брак у них віри в сили мас люду, у власні сили народу. Вона полягала на тім, що частина українських народовців рішилась за ціну певних національних концесій, підпорядкувати українську політику політиці шляхоцької Польщі. Драгоманів характеризує її як «рішуче ренегацтво від всіх ліпших традицій українських, починаючи з Шевченкових»!

Цікаво, що в історії повстання «нової ери» дуже значну роль відіграли закордонні Українці, Антонович і Кониський, особливо ж перший, котрого можна вважати за головного її ініціатора.

Під кінець 80 рр. заносило ся на війну Австрії з Росією. Тодішній міністер заграничних справ Кальюокі і міністер вій-

ни Бауер прийшли до пересвідчення, що небезпечно є для Австрії, мати в краю висуненим на північний захід до Росії весь парід в опозиції супроти держави. Центральне правительство схилило ся проте, заспокоїти деякі частичні домагання Українців і в той спосіб позискати їх для держави. Воно доручило Полякам, аби ті навязали з Українцями угодові переговори. Намісником Галичини був тоді граф Казимір Бадені, котрий розумів вагу справи і з цілою енергією взяв ся до діла. Помічником його був посол Хамец, що взяв на себе, робити угодовий настрій серед українських кругів і діячів. Покійний професор Антонович здавав собі добре справу зі значіння скріплення національної позиції Українців в Галичині для російської України. З Хамцом вязали його давні товариські відносини. З Антоновичем обговорив Хамец цілу справу польсько-української угоди та поручив йому задля заключення її, навязати зносини з львівськими народивцями. Антонович приїздив в сій цілі навіть до Львова та ввійшов в порозумінне з Ол. Барвінським і людьми, що коло нього близько стояли.

Тимчасом Бадені вів переговори з декотрими українськими послами, головно — з послом Телішевським. Бадені обіщав Українцям концесії за ціну зривання шведи

взаєми і солідарности з москвофілами та прийяття в свою програму вірности пануючій в Австрії династії і католицькій церкві.

Результатом цих переговорів була головна програмова заява посла Романчука в галицькім соїмі, проголошена дня 25 листопада 1890 р. акцентуюча оба домагання Баденього, то є, вірність династії і гр.-кат. церкві. Колиж в кілька днів пізнійше заявив намісник в повній палаті соїму, що він не давав ніяких приречень українським послам — Бадені оправдував се тим, що хотів заслонити народовецьких послів перед закидами, боуїм то вони продали українську справу за миску сочевиці, — Романчук вицсфав ся з дальших переговорів з намісником і уступив місця для ведення їх Ол. Барвінському, з яким Бадені з самого початку був в зносинах і котрий «угоду» остаточно заключив. «Угода» давала отсі головні концесії: 1) урядове заведење у школах шкільних фонетичної правописі, 2) нову гімназію в Коломиї, 3) кілька українських катедр на львівському університеті, 4) товариство обезпечень «Дністер», 5) певну скількість мандатів при підвертїю правительства і Польків. За ціну цих концесій — не всі Бадені додержав — зобовязав ся Барвінський зі своєю групою, йти в повній солідарности з польським колом та

з правительством в парляменті і соймі. Барвінський зобов'язанє додержав. Шляхть польська знайшла в ньому і його групі вірних і слухняних джурів, запряжених до своєї колесниці.

Очевидна річ, ніхто не стане перечити певного значіння концесій «угоди» для національного розвитку вкраїнського суспільства в Галичині. Одначе те значінне нічим було в зіставленню з тою політичною деморалізацією українського суспільства, головнож інтелігенції, що добачувала будучність українського народу залежну тільки від ласки польської шляхти і правительствених сфер. Але «нова ера» Барвінського, попри політичну деморалізацію—пригадаємо, що при виборах до парляменту в 1897 р. Барвінського і його сторонників вибирано при помочи жандармських багнетів і всіх тих шахрайств старостинських, якими славні на весь світ «галицькі вибори»—ся «нова ера» мала ще один дуже фатальний і один із найшкідливійших наслідків. Вона кинула опозиційну частину галицьких народовців в обійми «консолідаційної політики» з москвофілами, яка причинилась до скріплення й зросту москвофільства в 90 рр. минулого століття.

Заслуга се радикальної партії, що вона з Драгомановим на чолі виступила до безпощадної боротьби з «новою ерою». Го-

Стра та основна критика «нової ери» в «Народі» інтенсивна агітація вічами і зборами проти неї серед селянства, причинилися до того, що вона скоро серед інтелігенції втратила свій кредит, серед мас вона здибалася тільки з проклоном, а відтак піднята в самім кореню своїм, упала. Упадок «нової ери» був рівночасно побідою основного принципу політики соціалістичного народництва, після якого тільки в організації широких мас українського народу та в боротьбі його за свої права лежить будучність українського народу. Побіда свого принципу рішила теж про побіду українства над москвофільством в Галичині.

Такі заслуги старої радикальної партії, котра, як політична організація була не сильна. Що вона не розвинулась, що по кількох літах свого існування почала просто розкладатись, на се зложились причини, які нам не трудно зрозуміти.

В лоні партії з самого початку її основи змагались три течії: драгоманівська (її представником був головно Павлик), соціалдемократична і націоналістична. Група Драгоманова занадто ідеалізувала селянство, чим зближалась до російського народництва. Характерно, що сам Драгоманів дуже критично ставив ся до надмірної ідеалізації селянства, до хлопоманії, що

особливо замітна була у Павлика. Кождий фетішизм, отже і селянства уважав він не тільки некультурним, але й шкідливим, в чім не можна йому не признати повної рації. Через те так гостро виступав він проти російського народництва, тому критикував і хлопоманство Павлика, що виявляло ся у нього не раз в дуже оригінальній формі. Його погляд на закладання українських гімназій може послужити для нас до певної міри типовим прикладом. Так писав Павлик вкупі з Франком в «Народі» (1890, ч. 24): «Яка для мужиків користь навіть із заведення одної української гімназії чи семинарії учительської, коли нема мови про зміну самої системи наукової в тих школах, і коли доступ до тих шкіл є для мужицьких дітей задля високих оплат майже неможливий?» Хібною теж у драгоманівців було, що вони, ідеалізували селянство, в якому добачували одноцільну класу, ігнорували інші суспільні верстви українського суспільства.

Соціалдемократичну течію репрезентували «молодші». Виховані головно на німецькій соціалістичній літературі, вони цілком справедливо вказували на те, що як селянство, так і весь український нарід не може не підпадати тим економічним законам суспільного розвитку, яким підпадає кожде суспільство, а на які перші вказали Маркс і

Енгельс. Соціалдемократи в українській радикальній партії почали звертати більшу увагу на потреби українського робітництва по галицьких містах, вони інформували читачів «Народа» про робітниче питання і робітничий рух на Заході Європи. Варто теж зазначити, що з лона сеї групи вийшла теж у перше думка про застосованне страйку в боротьбі селян проти бруталного економічного визиску польської шляхти в східній Галичині—думку сю перший порушив Юліян Бачинський. Він теж перший видвигнув клич політично-державної самостійности українського народу, який спопуляризував в своїй брошурі п. з. «Україна irredenta» (1896), брошурі, що на свій час мала значний вплив на галицько-українське суспільство, головню на молодіж. Бачинський вкінці реферував на IV зїзді радикальної партії справу поділу Галичини, а сеї постулят прийняла партія в свою програму.

В кінці третя течія, яку характеризуємо як «націоналістичну». Її репрезентував в початках основання партії Теофіль Окуневський. Він ніколи не міг погодитись і з соціалізмом партії. Загальне голосованне до парламенту видавалось йому як щось «надто трімке», що належить до «музики будучности» як про се писав він Драгоманову в своїх листах. Він перший, хоч і не-

сміло, підносив думку про потребу засновання націонал-демократичного стороництва, що об'єднувало би в собі всіх опозиційно настроєних Українців. Згодом одначе націоналістична течія знайшла собі горячих приклонників і серед молодших радикалів. Деякі з них навіть симпатизували в початку з соціалізмом, з якого одначе скоро витверезувались. Будзиновський і Охримович можуть уходити за представників сеї течії. Їх світогляд ціхує національний радикалізм, зафарбований ненавистю до Поляків взагалі.

Сї три течії почали з собою змагатись в партії, особливо—після смерти Драгоманова (1895), коли не стало його великого авторитету, який всі узнавали. Сї течії були зародом розколу партії та повстання нових українських політичних організацій. Той внутрішній процес розкладу партії, що з одного боку спричинив заснування української соціалдемократичної партії, а з другого — української націоналдемократичної, вимагає окремого обговорення.

—————О—————

IV. ВІД УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ І ГАЛИЦЬКОЇ СОЦІЯЛДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ ДО УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛДЕМОКРАТІЇ.

Розглядаючи генезу, ідеологію і заслуги української радикальної партії, ми зовсім полишили на боці другу соціалістичну організацію, основану майже рівночасно з радикальною партією, організацію, котрої тереном діяльності, агітації й пропаганди — в протилежності до радикальної, що працювала виключно на селі—було галицьке місто. Натуральна річ, що нова соціалістична організація не могла махнути рукою на український робітничий елемент у східно-галицькому місті. Його треба було втягнути в карби організації.

Безпосередний товчок до оснований «галицької соціалдемократичної партії» — так офіційально називалась друга соціалістична організація — дав «Гайнфельд», коли не рахувати й морального впливу першого міжнародного соціалістичного конгресу, що відбувся в 1889 р. в Парижі, котрий закликав робітників всіх країн до святкування 1 мая як робітничого свята.

В історії австрійського соціалістичного руху Гайнфельд має величезне значіння. Закон Бісмарка проти соціалістів в Німеччині з 1878 р., котрим той задумав і надіявся одним почерком пера знищити німецький соціалістичний рух, мав негативний вплив і на австрійський робітничий рух, головною німецький. В робітничі ряди втиснувся анархізм. Наука про терор почала знаходити і в Австрії певний ґрунт як реакція проти бруталних а разом безглузвих репресій австрійського правительства супроти соціалістичного руху. Впливам анархізму підпали «радикали». В 1884 р. завішено над Віднем виїмковий стан, котрий звернений був супроти соціалдемократичного руху. В квітні 1886 предложив міністер Таафе проєкт закона проти соціалістів в австрійськiм парламенті, що очевидно був карикатурою німецького; з цього однак нічого не вийшло супроти енергічного протесту проти його в парламенті опозиційних демократичних послів Кронаветтера і Пернерсторфера. Політичні права, загальне право голосованя, котрі обстоювали «помірковані», видавались для «радикалів» простим швіндлем, звичайним обманом робітничих мас. Боротьба між обома фракціями принімала незвичайно прикрі форми. В очах радикалів уходили помірковані за

«поліційних соціалістів», в очах останніх були знов перші «шайкою опришків». На вулиці взаїмно себе оминали.

Велике діло помирення обох ворожих собі фракцій почав молодий тоді лікар, др. Віктор Адлер, засновуючи в 1885 р. робітничий орган «Gleichheit». Праця його над помиренням радикалів і поміркованих принесла остаточно успіх. На дні 30—31 грудня 1888 і 1 січня 1889 скликає він до Гайнфельд зїзд австрійських соціалдемократів, на котрім приходить до поєднання обох фракцій та до ухвалення зїздом програми (Prinzipien-Erklärung) «соціалдемократичної робітничої партії Австрії». Партія ставить собі за головну ціль—організувати «пролетаріят» політично, дати йому свідомість свого положення і свого завдання, зробити його духово і фізично здатним до боротьби». В раді головних засад програми партії добачусмо на першому місці отсі:

1. Соціалдемократична робітничча партія Австрії є інтернаціональною партією, вона осуджує привілеї націй на рівні з привілеями роду, власности і походження та заявляє, що боротьба проти визиску мусить бути інтернаціональною, так як таким є сам визиск.

2. За-для поширення соціалістичних

ідеї використовуватиме вона всі засоби публичні, пресу спілки, збори та буде виступати за усуненням усіх перешкод свобідного вислову думки (виїмкові закони, закони про пресу, товариства і збори).

Програма приймає далі постулат загального, рівного і безпосереднього права голосування до всіх репрезентаційних тіл як один із найважливіших засобів агітації і організації пролетаріату.

Ясність принципу, енергію тактики і єдність організації—ось що завдячує австрійська соціалдемократична партія Гайнфельдови, першому свому зїздови. А хоч мав він безпосередне і найбільше значінє для німецького соціалдемократичного руху — участь в Гайнфельд брали переважно німецькі делегати, — то все таки значінє його для руху серед інших народностей було першорядне. На зїзд прибули в значнім числі чеські делегати, по одному делегатови було від Італійців, Поляків і Словінців.

Гайнфельд—одна з найбільших заслуг Віктора Адлера.

Програму гайнфельдську приймають і галицькі соціялісти, що в тім самім році (1889) приступили до основання «галицької соціалдемократичної партії». Між основателями її бачимо А. Маньковського, Нахера, Дашинського, Гавсмана, Гудеца,

Осипа Данилюка (спольонізованого Українця) і інших. Данилюк віддає свою часопись «Praca» на услуги партії, а крім того партія закладає нову часопись «Robotnik», котрого перше число вийшло вже 1 марта 1890.

Святкованне 1 мая робітниками по містах Галичини у перве в 1890 р. в розвитку соціалістичного руху Галичини і галицької соціалдемократичної партії відиграє велику ролю. В самім Львові зібрало ся на вічу около 4.000 робітників. По інших містах обхід теж удав ся. Кличі соціалізму запалювали робітничі маси до організації й боротьби за свої права. Помалу але постійно росте партія. На другім зїзді соц. дем. партії Австрії була галицька соціалдемократія заступлена вже як частина цілого австрійського руху. В шляхті польській і в католицькій церкві рух находить найзавзятїйших своїх ворогів. Польські єпископи в своїх пастирських листах, а польські попи з публичних амбон виклинали соціалістів і соціалістичний рух. В молодім тім руху одна особа відразу каже на себе звертати увагу. Се Гнат Дашинський. Незрівнаний агітатор—він потрафив заграти на струнах нужди, упослідження і пониження галицького робітника; організаторський талант—він вмів звести до

купи маси робітників, засутестіювати їх до боротьби за свій хліб і права проти шляхтича, пана старости й пона; оратор в великім стилію — він мав дар виголошувати річи розумні і абсурдні — (останні йому досить часто трапляють ся) з такою ясністю, з такою самопевністю, з таким глибоким переконанням, що вони роблять на людей велике вражінне, особливо на тих, що легко дають ся поривати блискучою фразою та ладним жестом, а не привиклі до критичного думання і аналізу фактів. Не диво проте, що, дякуючи своїм спосібностям, Данинський відразу висунув ся на саме чоло соціалістичного руху в Галичині, стаючи трибуном людових мас і пострахом для галицької шляхти й попів. Коли скажемо, що Данинський — то партія, не розминемо ся з правдою, а тільки обективно сконстатуємо факт.

Дальша історія галицької соціалдемократичної партії може нас о стільки інтересувати, о скільки з нею звязане питання організації українського робітництва.

Як жеж ставила ся галицька соціалдемократична партія до українського робітника і його потреб?

Таке питання треба поставити не тільки тому, що галицька соціалдемократія була офіційально інтернаціональною орга-

нізацією, але врешті й тому, що на зїзді австрійської соціалдемократії в Відні в 1892 р. поставлено делегатами галицької соц. дем. партії внесок, щоби в організованню пролетаріату там, де межі краю, провінції не згоджують ся з межами язових (національних) територій узгляднювано тільки язові. Таким чином поділено Галичину на дві агітаційні області: східну, з осідком у Львові і західну, з осідком у Кракові. Таким чином Краків мав право вести агітацію серед польського населення на Шлезку.

І ми дійсно бачимо, що справа агітації серед українських робітників не сходить з дзвнього порядку зїздів партії. Вже на зїзді з 1892 Дашинський, реферуючи про тактику й організацію партії, ставить між ними внесок: «Порушається утворення у східній Галичині окремого комітету соціалістичного, русько-українського, якого завданням має бути агітація і організація серед міських і сільських робітників Українців». Референт радив видавати соціалістичну часопись в українській мові. Перший внесок ухвалено, другий ні. Проти видавання української часописі виступив Цеттербавм, делегат з Коломиї, котрий покликуючи ся «на свій 4-місячний агітаційний досвід», заявив, що українські робітники не почувають потреби українського видавниц-

тва. «Нехай Українці йдуть на село, а міста нехай лишать нам!»—сими словами закінчив делегат свою промову. Ухвала зїзду не була одначе ніколи здійснена. Як давалась відчувати потреба українського соціалістичного органу, видно з того, що справа заложення його була предметом дискусії на зїздах партії в р.р. 1893, 1894, 1897 і 1899. Внески в сій справі раз-у-раз повторювано. Але на резолюціях все кінчилось.

Та була й инша причина, яка серед українського робітництва мусїла викликати негодованне.

Провідники галицької соціалдемократичної партії почали афішувати партію не тільки як польську, але своїми виступами в польських національних обходах, уряджуваних спільно з буржуазними польськими партіями не в міру акцентували свій «соціал-патріотизм», а в своїх програмових енуціяціях ставали на ґрунті польських історично-державних пересудів. Се мало за собою той наслідок, що відносини радикальної партії до галицької соціалдемократичної, котрі з початку були дуже приязні, почали ставати холодними. Спільні виступи галицької соціалдемократії з польськими буржуазними партіями в національних обходах стрічались на сторінках «Народа» з різкою критикою. В кінці непорозуміння між обо-

ма партіями зросли до того, що радикальна партія постановила зайнятись теж агітацією і організацією міських українських робітників. Тільки в поглядах на ціль організації тих робітників розходились подекуди самі радикали між собою. Коли старші радикали уважали за ціль сеї організації—ратувати українських робітників від польонізації, то соціалдемократи в радикальній партії були того переконання, що клясове освідомленне українського робітника є найкращим ліком проти його польонізації. Довірочні збори українських робітників, що відбули ся 17 вересня 1896 у Львові, скликані радикалами, порішили заснувати українську соціалдемократичну партію, видати в сій справі відозву до загалу українських робітників та видавати теж українську соціалістичну часопись, друковану латинськими буквами з сеї причини, що українські робітники по містах переважно не знали українського письма*).

В кілька днів опісля появилася відозва комітету довірочних зборів п. з. «Ро-

*) На потребу видання українських брошур латинськими буквами для українських робітників вказав Драгоманів, видаючи в 1876 р. в Женеві Шевченкову "Mariju".

кiуk до робiтників Русинiв»*), зредагована Евгеном Левицьким, теперiшним нацiонал-демократом. «Рокiуk» характерний тим, що вказує на денационалiзацiйну ролю чужого капiталу на українських землях. «Вiн забрав руським робiтникам не лише масу працi, не лише жив i розвивав ся з iх кер-вавицi, але надто вiддав усю силу полiтичну i культурну в чужi руки, збудував цiлу безлiч чужих i ворожих Русинам iнституцiй, забрав руським робiтникам на-вiть iх мову i пам'ять минувшости, повертаючи iх в простих, безправних рабiв — простiть за слово — у гнiй для чужих цивiлiзацiй». Одначе про реасiмляцiйну ролю капiталу взагалi, автори вiдозви не здавали собі зовсiм справи.

Вiдозва так аргументує потребу самостiйного органiзовання українських робiт-никiв:

«Є двi причини, два аргументи, това-ринi, котрими ми будемо вести нашу обо-рону перед вами. Перший аргумент той, що не малисьмо на стiльки сил, щоби сейчас перевести свою робiтничу органiзацiю. Пра-

*) Вiдозву пiдписали: Михайло Бориславський — столяр, д-р. І. Франко — лiтерат, Микола Ганкевич — правник, Іван Глишчак — слюсар, Михайло Котцляк — швець, д-р. Евген Левицький — правник, Михайло Пав-лик — лiтерат i Юрiй Сидорак — друкар.

ця народна Руснів так широка, так багато вимагає робітників на усіх полях народнього життя, що не ставало їх для організування робітничої партії. Вирочім сказати треба, що і тут ми не закладали рук і Русини були першими, що стали голосити соціялістичні думки. Тільки ж в тій праці наші звісні опікуни не дали нам супокою. Вже в перших починах руху спали на наших найліпших людей соціялістичні процеси, розбиваючи на прах зачатки свіжої соціялістичної організації. Розуміє ся, що серед таких прикрих обставин ми не мали иншого виходу, як шукати місця в польських робітничих організаціях, в тих організаціях, в котрих ми сподівали ся найти поле для праці в імя соціялістичних думок і заразом мали надію, що польська партія робітнича виписала на своїм прапорі знамя інтернаціоналізму. І се був наш другий аргумент, чому ми не організували ся в окрему партію і доси мовчали.

На жаль, зазначити мусимо з болючим серцем, що той наш другий аргумент показав ся безосновний і остатні роки особливо, багато принесли фактів порушення наших прав національних, фактів, котрі до решти розвіяли дотеперішні наші ілюзії що до інтернаціональності галицької робітни-

чої партії. Помінаємо, того, що вся агітація тої партії велась до тепер по польськи, що в організації робітничій львівській ставлено нам перепони в пренумерованю руських часописів і деякі інші справи, вартні спомину, але певно за дрібні в очах польських соціялістів. Ми наведемо лише факт такий, що соціяльно-демократичну організацію в краю використувано для польських патріотичних цілей, та що її використували власне проводирі соціяльно-демократичної партії, не уважаючи ні на своє знамя інтернаціональне, ні на те, що між робітниками східної часті краю переважає елемент руський. Так стало ся з обходом маєвої конституції польської (1891), коли то руські робітники мусіли парадувати в обході ювілейнім того акту, що мав відродити історичну Польщу. Так було на зїздах в Парижі і Цуриху, колито делегат руської часті Галичини проголосив програму «wolnej Polskiej Rzeczypospolitej»; так було в р. 1892 коли то провідник соц. дем. на конгресі львівським заявив, що ми соц. демократичні робітники маємо стати колись в бій за відбудоване польської держави. А вже короною інтернаціоналізму польських соціялістів було підписане на сегорічнім конгресі в Лондоні делегатом Східної Галичини домаганя відбудувати Польщу си-

лами інтернаціонального пролетаріату, те домаганне, котре поставлено без порозуміння з загалом партії, без ніякого припоручення; дозволили собі в додатку виправдати проводирі львівські в своїм органі так, що немов то вони були в праві ставити подібні патріотичні домаганя, бо в лоні соціально-демократичної партії вони не признають питання національного». Отсі причини—заявляють підписані під відозвою—«вкладають на нас обовязок зєдинити руський пролетаріят в один спільний табір, свідомий своїх прав національних».

Як бачимо, «комітет довірочних зборів робітників у Львові» з 17 вересня 1896 мотивує потребу основання української робітничої організації причинами чисто національної натури. В імя українського націоналізму виступає він проти польського націоналізму галицької соціалдемократичної партії.

Цікаво одначе, що галицька соціалдемократія приняла появу самої відозви прихильно. Краківський орган партії (тоді тижневник) «Narząd» в 40 ч. (1896) між иншим писав: «Відозва мотивує непотрібно повстане нової організації атаком на політику братньої партії соціалістів польських. Не зачинаймо від закидів, але разом возьмімо ся до праці, до великого суспіль-

ного діла. В тім дусі бажаємо новооснованій партії успіху, тим духом хочемо оживити відносини між польським та українським пролетаріатом».

Орган нової організації, котрого перше число появило ся дня 1 січня 1907 р. під назвою «*Robotnyk, organ rusko-ukrainskoji socyjalno-demokratycznoji partyji*» під фактичною редакцією Миколи Ганкевича, — йому поручив комітет довірочних зборів редакцію органу, — станув в противенстві до «*Pokłuk-u*» на чисто робітничім і соціал-демократичнім ґрунті. В програмовій статі 1 ч. *Robotnyk-a* п. з. «*Naszi ciły*» вказуєть ся на значінне новочасного робітничого руху, на цілі і змагання соціалдемократії. Стаття зазначає, що партія стоятиме на основі гайнфельдської програми і нею буде кермувати ся в своїй діяльності. Становище своє до національного питання означає такими словами: «А для нас Русинів-Українців тим симпатичнійший прапор соціальної демократії, що на нім видніє знамя свободи національної. Оден з основателів новочасного соціалізму, Енгельс в передмові до польського перекладу «Маніфесту Комуністичного» заявив, що міжнародна солідарність пролетаріату є тісно звязана з тим, щоби кождий народ міг сам рішати о собі. Соціальна демократія є проти неволення

«одної нації другим народом, знаючи, що гнет такий деморалізує як самого гнобителя так і гноблений народ і виходить на користь тільки пануючим верствам гетемонів. Тому то і вигляд на кращу будучність русько-українського народу, запорука його свобідного розвою і його політичної самостійности лежить в політичнім освідмленю українського люду, лежить в як найширшім розвою соціалізму і руху робітничого на Руси».

Ся перша проба засновання самостійної української робітничої організації з ініціятиви української радикальної партії показала невдатною. Ріжниці в поглядах на завдання організації серед членів її заряду, про які у нас згадувалось, найшли свій вираз зараз в практиці: галицька соціалдемократична партія поставила при виборах до ради державної в 1897 р. в деяких округах проти радикалів своїх кандидатів (проти Франка) і потягнула за собою деяких членів заряду організації головно Ганкевича, а за ними і українських робітників. Тоді радикали виступили з заряду організації, а вона сама перестала зовсім існувати по попереднім упадку *Robotnyk*-а, що перестав виходити на 4 числі задля браку матеріальних засобів.

Вибори до ради державної в 1897 р. бу-

ли дуже важним кроком вперед у розвою соціалістичного руху. Вони відбували ся на підставі реформи виборчої міністра графа Казимира Баденього, що дав п'яту (робітничу) курію з загальним голосованєм. Загальний заряд австрійської соціалдемократії видав виборчий агітаційний маніфест в 5-ти мовах в накладі 2½ мільона примірників. Соціалістичне слово й думка доходили до найдальших закутків держави. Результат виборів був для соціалдемократів значний. З 598.527 відданих голосів в V курії 218.832 голосів впало на кандидатів соціалдемократії. А на 72 мандатів, які припадали на сю курію, 14 здобули соціалдемократи. В тім числі 2 мандати здобула галицька соціалдемократія: один в Кракові, де побідив Дашинський 22.214 голосами, здобуваючи для себе аж 72 процент відданих голосів, другий у Львові, де на кандидата соціалістичного (Козакевича) впало 9434 голосів.

Радикальна партія здобула теж два мандати. Послами вибрано д-ра Яросевича і Окуневського.

Успіхи виборчі обох соціалістичних партій в Галичині зблизили назад їх до себе. Зближенне се було й подекуди наслідком того факту, що соціалдемократична течія в радикальній партії почала брати верх.

Показало ся се зараз, коли перед радикальною партією стало питання, куди мають увійти радикальні послы в австрійським парламенти. Головний заряд партії порішив, щоби оба радикальні послы вступили до клубу послів соціалдемократичних, як українські радикали. Рішенню партії повинував ся тільки др. Яросевич, котрого соціалдемократичний клуб прийняв як госпітанта. Окуневському прийшлось виступити з партії.

Із вступленнем радикального посла до соц. дем. клубу, виникла перед радикальною партією справа означення нею свого становища до соціалдемократичної робітничої партії Австрії. Сталось се на зїзді останньої у Відни 1897 р., що має в історії австрійського соціалістичного руху переломове значінне.

Панує в певних соціалістичних кругах погляд, буцім то віденський конгрес австрійської соціалдемократії з 1897 р.—він відбув ся в салі готелю Вімберг і проте називають його вімбергським — привіс розділ одноцільної австрійської партії на національні організації. Погляд сей є помилковим. Австрійська дійсність давно покликала до життя сі організації. Національна форма робітничого руху в Австрії була продуктом цілком натурально-

го, саморозвоєвого його процесу. Чеська соціалдемократія існувала як автономна організація від 1893 р., то є від зїзду в Будейовіцах, на котрім ухвалено окремий статут партії, а тільки в справах тактики мала вона порозуміватись із загально-австрійською партією. На зїзді вїденськїм австрійської соціалдемократії в 1892 р. признано Полякам, як ми вже згадували, право організувати польських робітників на Шлезку. Таким чином галицька соціалдемократія по складї своєму інтернаціональна, з того часу була в дійсности автономною національною організацією польського пролетаріату. За приміром Чехів і Поляків пішли полудневі Славяни. 27 і 28 серпня 1896 відбув ся в Люблянї (Laibach) перший словінський партійний зїзд, котрий звязав словінські організації в Сирії, Побережю і Країні в одну автономну національну партію. Італійська і українська соціалдемократії уконституувались по р. 1897. Не існувала тільки німецька соціалдемократія як автономна національна організація в тій формі, як ми се бачимо у Чехів, у Поляків та у полудневих Славян. Бо «соціалдемократична робітничя партія Австрії», була рівночасно організацією німецького пролетаріату. Органи її такі, як «загальний екзе-

кутивний комітет» (Gesamtexekutive), «загальний партійний зїзд («Gesamtparteitag»). були рівночасно спільними для організацій німецького пролетаріату. Той стан у перше підпав зміні на зїзді соціал-демократичної партії Австрії, що відбувся в 1896 в Празі, на якому зажадали Чехи, щоби німецькі соціалдемократи внутрішні справи німецького пролетаріату полагоджували окремо. На цьому зїзді ухвалено теж, що «загальний ексекутивний комітет» партії (ширший) мають творити ексекутивні комітети національних організацій, а тільки «тісніший загальний ексекутивний комітет» мають складати ті члени національних ексекутив, що мешкають у Відні.

Таким чином вімбергський зїзд австрійської соціалдемократії не розділював австрійського робітничого руху на національні організації, бо вони вже існували, тільки утворив органічну федерацію соціал-демократичних партій поодиноких народів. Вімбергський зїзд накинув теж форму національної організації і німецькому пролетаріатови. Уважаємо потрібним навести в цілості резолюцію зїзду, що санкціонувала тільки форму національної організації для австрійських відносин:

«Намічена пражським зїздом, а пере-

ведена шестим зїздом партії, організація австрійської соціалдемократії по **самостійним національним групам** має мету, дати для організаційної праці багатомовного пролетаріату Австрії найліпші практичні умови, та усунути практичні труднощі, що виникають із ріжномовности. Узнаючи таким способом **користь повної самостійности** для організації кожної мови та рахуючись з сим, створюємо рівночасно в загальнім зїзді партії і загальній партійній езекутиві інституції, відповідні для того, щоби ще краще як досі забезпечити постійну складову цілість усім поодиноким організаціям для спільної боротьби. **Національна самостійність і інтернаціональне сплоченне** (Geschlossenheit) є основним прінципом нашої організації.

Ми користуємось сею нагодою, аби заздальгідь відкинути як найбільш рішуче **всяку солідарність інтересів з національними і шовіністичними партіями і боротьбами поседаючих клас.** Ми свідомі того, що класові противенства сильніші і глибше ділять як національна різність, та заявляємо, що ся організація виключно призначена є на те, аби творити найуспішнійшу форму, що дозволяє інтернаціонально і по братерськи зєднаним соціалдемократам усіх мов вести боротьбу проти визискуючих клас

серед своєї власної нації і проти визискуючих клас усіх націй. Ціль організації — не підирати національні шовіністичні змагання посідаючих клас, але тим гострійше, безогляднійше і успішнійше могли їх поборювати».

Віденський зїзд заняв ся теж зазначенням становища свого до української радикальної партії, що вислала на зїзд двох своїх делегатів (Яросевича і Вітика), котрі брали в ньому участь в характері гостей.

При обговорюванні справи організації забрав голос посол до парламенту, др. Роман Ярославич і зложив іменем своєї партії заяву такого змісту:

«Українські радикали стоять на ґрунті соціалдемократичної партії і її програми. Організація українських радикалів є самостійною. Наш агітаційний терен—се українське селянство. Спеціальні наші умови вимагають окремої нашої тактики. Тому хочемо задержати самостійність партії. Бажаємо одначе ввійти з соціалдемократичною партією в найтіснійший контакт та будемо завсїгди готові, в окремих практичних випадках спільно йти з нею, порозуміватись із її управою та виконувати по можности бажання її, звернені до нас».

Заява ся була предметом дискусії в спеціальній комісії, котра становище австрійської соціалдемократії до української радикальної партії закріпила в форму отсеї резолюції:

«Зїзд приймає до відомости заяву зложеноу др. Яросевичом іменем української радикальної партії та витає з радістю, що українська радикальна партія, котра стоїть на спільному принципіальному ґрунті, має намір, в добре зрозумілім, спільнім інтересі ввійти з нами в тісний контакт.

Ми сподіємо ся, що ся заява української радикальної партії причинить ся до повного виясненя відносин в її власній партії та до прискорення її організації на соціалдемократичній базі, через що буде уможливлена спільна тактика, спільна праця, а пізнійше теж і спільна організація».

Др. Адлер, котрий реферував справу, висловив надію, що українські радикали будуть вже на будучих зїздах у соціалдемократичній партії Австрії.

Загально висказувано після віденського зїзду погляд, що переміна української радикальної партії в соціалдемократичну, є тільки питанням короткого часу.

І дійсно на VII зїзді української ради-

кальної партії (1898) поставлено Яцком Остапчуком і др. Яросевичом, незалежно від себе, внесок, щоби «партія радикальна називала ся соціалдемократичною, щоби прийняла соціалдемократичну програму, піддала ся головному с. д. зарядови у Відні та щоби мала в тім заряді свого представника». Внесок сей одначе і комісія і зїзд більшістю голосів відкинули.

Одначе справа стає зно́ва актуальною для партії в слїдуючїм році. Дня 5 мая 1899 займає ся нею головний заряд партії і тоді внесок, щоби партія прийняла назву соціалдемократичної партії, зискав більшість 1 голосу. Викликало се формальну бурю серед тих, що на ухвалений зарядом внесок не годили ся. Павлик скликав іменем заряду спеціально для сеї справи конференцію мужів довіря партії (21 мая 1899), а вона більшістю 1 голосу ухвалила «перейти над справою внеску соціалдемократів до порядку денного та лишити ся раз на все при саможїйности партії». Після сеї ухвали присутні на конференції соціалдемократи зложили устами Яросевича заяву, що вони як соціалдемократи виступають з радикальної партії.

Коли-ж після віденського зїзду австрійської соціалдемократії, зїзд галицької соціалдемократичної партії з 1897 р.

ухвалив офіційально прийняти нову назву «Польської партії соціалдемократичної Галичини і Шлезка» — на зїзді сьому звертали ся послі Дашинський і Козакевич до присутних на зїзді українських соціалдемократів (М. Ганкевич по укладку групи «Robitnyk» вступив до галицької соц. дем. партії і від неї був навіть делегатом на віденській зїзд австрійської соціалдемократії), щоби приступили до оснування української самостійної організації, — тоді перед українськими соціалдемократами і тими, що покинули ряди української радикальної партії і тими, що не пішли за зазивом Козакевича та лишили ся далі в польській соціалдемократичній партії, виринула необхідність, заснувати окрему партію українського робітництва.

Сталось се 18 вересня 1899 р. На конференції українських соціалдемократів, скликаній до Львова ухвалено оснувати українську соціалдемократичну партію та прийняти програму австрійської соціалдемократії; вибрано теж управу партії і делегата на загально австрійській зїзд до Берна (Briinn) та порішено з новим роком приступити до видавання власного органу партії.

В половині сьогож року опустило радикальну партію також і її націоналі-

стичне крило. З липня 1899 почали видавати др. Вол. Охримович і др. Євген Левицький суспільно-політичний двотижневник «Будучність», котрого метою було, підготувати ґрунт до основи нової української партії, що об'єднувала би в собі з одного боку народовців, а з другого націоналістів-радикалів. Важну роль у організації нової партії відіграв проф. Михайло Грушевський. Тому удається для своїх заходів позискати Франка, що теж покинув радикальну партію. Під кінець 1899 р. приходить до порозуміння між народовцями і націоналістами-радикалами та до основи «української націонал-демократичної партії» (27. XII. 1899).

При радикальній партії таким способом остався тільки Павлик з Трильовським, що рішились вірно остати при її прапорі та повести далі її роботу. Тут входить радикальна партія в нову фазу свого існування. При змінених партійних відносинах вона приймає нову політичну фізіономію.

Стара радикальна партія, партія українського соціалістичного народництва перестала фактично існувати.